

17. Siperlerdeki Savaş

Bugün savaşla ilgili konuşacağız. Başlayalım. Sanırım hepiniz Zafer Yolları'nı seyrettiniz, öyleyse birazdan isyanlar hakkında konuşabiliriz. Jay Winter tam olarak modern hafıza'da Büyük Savaş'ın nasıl yer ettiği üzerine konuşacak. Onun dersine iyi bir geçiş sağlamak için, kendisinin 1918'de gerçeklikle sanatın nasıl ürkütücü bir şekilde buluştuğuna dair kaleme aldığı bir şeyle dersi bitireceğim. Evet. Şimdi, *comment faire ça? Qu'est ce qu'on va faire?* Yani nereden başlayalım? Başta bilinen bazı şeyleri tekrarlayalım. Bunlar kitapta var. Hiçbir şey Schlieffen'in istediği şekilde sonuçlanmadı. Belçika'nın işgaliyle ilgili olan noktaya gelince, [bu olay] İngiltere'yi savaşa soktu. Almanlar, İngilizlerin bir orduyu hazır hale getirmelerinin, bir donanma değil herhangi bir büyüklükte bir orduyu hazır kılmalarının çok ama çok uzun bir zaman alacağı varsayımı üzerine hesap yapıyorlardı. İngiliz Dış Sefer Gücü denen askeri birlik varıp Fransızların yanında yerini alıyor. Gerçi bu [birlik] çok küçük ve savaşın son safhalarına kadar zorunlu askerlik diye bir şey yok. Fransızların tersine, [İngiltere'de] zorunlu askerlik yok.

Aslında, fazla uzatmadan, kısmen Almanya'da aynen Fransa'da olduğu gibi, herkes ülkedeki durum hakkında endişelendiği için, aslında olan şey, bazı birlikleri oradaki askeri gücü etkisiz kılmak için Alsas'a sevk ederek bu işi kıvrabilme şanslarını azalttılar. Aynı zamanda, bir kısım asker de doğu cephesine doğru yollanıyor, çünkü Rusların zannettiğinden daha hızlı bir şekilde harekete geçtiklerinin farkına varmaya başlıyorlar. Esasen, Marne Savaşı'nın, Paris'i kurtardığını, Fransa'yı kurtardığını iddia etmek mümkün. Schlieffen bunu görse kafayı yerd. Hatırlayın, hayattayken söylediği iddia edilen son söz, "Son askerin İngiliz Kanalı'na ayak basmasına izin verin, sonra da aşağı gidip Paris'e saldırın." Ama bundan önce geri çevirdiler; ilk uçaklar keşif uçağı olarak kullanılmıştı. Pilotların başlangıçta yanlarında tabanca buldurmak zorunda oldukları harfiyen doğrudur. Makineli tüfekleri uçaklara monte etmenin henüz bir yolunu bulamamışlardı; kurşunlar pervaneye çarpmayıp, sekip pilotu öldürebilirdi. Bütün bunları yapmak zaman aldı. Ama ilk uçaklar keşif amaçlıydı.

Koskoca orduların başrolde olduğu bu büyük mücadelenin bir noktasında—Alman ordusunun işesi Ren Nehri'nden her saat geçen birçok tren tarafından sağlanıyordu—Fransız uçakları Alman hatlarında büyük bir boşluk olduğunu fark ediyor. Hemen, herkesin bildiği meşhur hikâyedeki gibi karşı saldırıya geçiyorlar. Üstünde durmak istediğim nokta, Marne Savaşı'nın nerede yapıldığına bir bakın. Orada Lagny diye bir kasaba var. L-A-G-N-Y şimdi Paris'in bir banliyösü. Paris'teki çarpışmanın sesi [burada] duyulabiliyordu. Silahların arka arkaya gök gürültüsünü andıran sesleri duyulabiliyordu. Fransız direnişinin nasıl bu kadar uzun tutunabildiğini soracak olursanız, hele bir de Almanlar bu kadar yakındayken. 1918'de tekrar bu kadar yaklaşacaklar. 1918'de İngiliz askerlerinin Büyük Bertha dedikleri devasa bir topu ateşliyorlar. Yukarılardan çok yukarılardan kuzeyden bir yerden bu topu atıyorlar. 1918 Paskalya Pazar'ında Alman hatlarının gerisinden Paris'e kadar topa tutuyorlar. Saint Gervais Kilisesi'nin bulunduğu sokaktaki bir eve, Port Royal Bulvarı üzerindeki bir eve ve bizim evden çok da uzak olmayan Rivolu Sokağı üzerindeki bir başka eve isabet ediyor.

Almanlar burunlarının dibine kadar gelmiş. 1914'de Paris'in komutanı Gallieni diye birisi. Onun isminin verildiği bir metro durağı var. Onun gibi pek çok insanın adına da birer metro durağı var.[Gallieni] Paris taksilerini idare ediyor. Bunlar Marne Savaşı'da cepheye asker taşıyorlar. Marne Savaşı Almanların ilerlemesini durduruyor, sonra denize doğru yarış başlıyor. Birbirlerini arkadan vurmaya çalışıyorlar. Futboldan kötü bir benzetme olacak ama öyle çok gülünç falan değil. [Anlamak için] Futbolu takip edip etmediğiniz önemli değil. Eğer dış savunmacı oraya varmadan siz dışarıya ulaşmak istiyorsanız, köşeyi dönmeye çalışırsınız.

Yapmaya çalıştıkları şey böyle bir şey. Her iki taraf da köşeyi dönmeye çalışıyor ve sonunda kendilerini denizde buluyorlar. Bu noktada, siperler kelimenin tam anlamıyla denizden İsviçre'ye kadar kazılıyor.

Geçenlerde savaşla ilgili söylediğim şeyi tekrar etmek gerekirse, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda neler olduğunu görmüş olan sadece birkaç kişi, saldıran tarafın her türlü üstünlüğe sahip gibi gözüktüğü—aynı 1870-1871'de olduğu gibi—böyle bir savaşın çıkacağını aklına getirebilirdi. Fransız komutanın *élan vital* dediğini hatırlıyorsunuz, yani “coşkun vatansever bir enerjiye ihtiyacımız var. İhtiyacımız olan tek şey budur. Saldırmalıyız ve saldırılara devam etmeliyiz.” İşler hiç de böyle olmuyor. Milyonlarca insanın, bir dönem İngiliz gençliğinin, bir dönem aslında her [ülkedeki] gençliğin hayatının solmasının sebebi, bu hücumla dayalı savaşın içinden çıkılabilmemesinin kelimenin tam anlamıyla imkânsız hâle geldiği bir savunma mücadelesine dönmesidir. *Zafer Yolları*'nda gördüklerinizin arka planında işte bu var.

Savaşta kullanılan silahlar arasında topçu ateşi en önemlisi; Birinci Dünya Savaşı'nda ölenlerin pek çoğu top ateşi sebebiyle hayatını kaybedenler. Ama daha yeni ve korkunç ölüm yöntemleri de mevcut, mesela alev püskürtücüler veya ilk defa Ypres'de, Ypres yapılan pek çok savaşın birinde Almanlar tarafından kullanılmış olan zehirli gaz. Kuzey İtalya'da aynı nehir civarında cereyan etmiş olan on iki ayrı savaş var. Bu savaşlar birbirinin ardı sıra patlak veriyor çünkü buralardaki çok büyük arazi parçalarını ele geçirmek neredeyse imkânsız. Buralarda siperler savunma silahı oluyorlar. Yarıp geçmeyi imkânsız yapan sebeplerden bir tanesi de, bu siperleri yarıp geçmeye çalışacak olursan sürünme barajı denilen bir şey takılıyorsun. Bu arada birçok insan Amerikalıların dost ateşi dediği şeyle hayatını kaybediyor—[topçular] cesur bir şekilde ön saflarda ve sırtlarında 30 kiloluk erzak çantaları taşıyarak giden insanlardan önce top ateşini başlatmak üzere bir ayarlama yapmaya çalışıyorlar. Bu arada, fırsat bulduğunuzda 30 kiloyu bir kaldırmayı deneyin—bu insanlar her türlü pisliğin dolu olduğu, ölü farelerin, insan vücutlarının yüzdüğü hendeklere bu çantalarla girip karşı safları yarıp geçmeye çalışıyorlar.

Sonra karşılıklarına makineli tüfekler çıkıyor. Bu makineli tüfeklerin nasıl ateş ettiğini biliyor musunuz? Bu sabah veya dün gece seyrettim. Sanıyorum, dakikada 600 mermi atıyorlar. Gatling silahları galiba ilk defa Amerika İç Savaşı'nda kullanılmışlardı. Ama bunlar çok daha seri bir şekilde ateş ediyorlar. Genelde dizlere doğru hedef alıyorlar. Arka arkaya seri bir şekilde ateş ediyorlar. Sonra dikenli teller var. Askerlerin yanlarında bulundurdukları şeylerden bir tanesi tel kesicilerdi. Bazen bu tel kesiciler karşılaşılan telleri kesmekte yetersiz kalıyordu. Makineli tüfeklerin ateşi altındayken tel kesmek çok da kolay bir iş olmasa gerek.

Bunun için birazdan size asıllarını göstereceğim siperler gayet özenle hazırlanmış savunma silahları. Herkes gerçek bir savaşın görüntülerini seyretmiştir. Bazen—bunları mahvediyorlar ama eskiden çok daha iyi durumda olan Londra'daki İmparatorluk Savaş Müzesi[ni biliyorsunuz], gerçekten görülmeye değer. Ellerinde muhteşem bir kısa film vardı. Filmde üç asker var; gitmek üzere hazır vaziyette bekliyorlar. Birisi “Beni izleyin” manasında bir ıslık çalıyor. Birincisi yukarı çıkar çıkmaz kafasından vuruluyor. O ölüyor. Geriye doğru düşüyor. İkincisi yukarı çıkıyor ve biraz daha gidiyor. Sonra o da vuruluyor. Üçüncü kişi, film tam da o siperden çıkmak üzereyken bitiyor. Akıbetinin ne olduğunu anlamıyorsunuz ama pek şansının olmadığı belli. Yarıp geçmek [zor].

Sürekli saldırı emri verdikleri için Nivelle, Foch, Joffre ve tüm diğerlerinin yaptıklarının ne kadar mantıksız olduğuna dair iddialar var. “Bir dahaki sefere yarıp geçeceğiz. Bu sefer elimizdeler. Sıyrılıp geçeceğiz.” Ama yarıp geçemiyorlar. Yarıp geçemiyorlar. Yarıp

geçemezler. İsyanların arka planı böyle. İlk gerçek hamle 1918 Mart'ındaki Ludendorff saldırısına kadar gerçekleşmiyor, 1918'de. Sonra erzakları tükeniyor, aynı kauçuk lastiğin kopması gibi; bu onların geriye çekilmesine yol açıyor. Almanlar, bu noktada, birkaç dakika sonra izah edeceğim gibi, savaşı kazanamayacaklarını biliyorlar. Bu halde kazanamazlar.

Şöyle bir şey ortaya çıkıyor; savaş bittiğinde—savaş sonrasıyla ilgili konuşurken bu konu hakkında daha fazla şey anlatırım—savaş bittiğinde Fransa'nın çok içlerinde hâlâ Alman birlikleri var. Bu durumu ülkedeki sivil cepheye nasıl izah edeceksin? Berlin sivil cephesi dağılmaya başlamıştı. Büyük yokluk var; yeterince yiyecek bulmak konusunda büyük sorunlar var. Bu durum, daha sonra Hitler ve Hitler bozuntularının işlerini kolaylaştıracak; onların evet kazanacağını ama Yahudiler, Komünistler, Sosyalistler ve barış yanlıları tarafından sırtınızdan vuruldu iddiasında bulunmalarını sağlayacak.

Bu sürünme barajlarını yaptığımızda, saldırının nereden geleceğini belli etmiş oluyorsunuz. Siperlerin arkasında, Almanların, Fransızlar gibi, takviye birlikleri ve erzak getirmek için kullandıkları demiryolları vardı. Erzak getiriyorsun; takviye birlikler getiriyorsun. Paul Fussell tarafından kalem alınmış *Modern Hafızada Büyük Savaş* adlı harika kitabı okuyacak olursanız, bu kitap savaş şairleri üzerine. Siegfried Sassoon, Wilfred Owen ve diğerleri hakkında. Eisenberg, ondan alıntı yapıyorum. Sanırım onun şiirlerinden biri kitabımda var. Bütün bu olan bitenlere çok çarpıcı bir bakışı var. Bu aslında hazır bir dönem ödevi konusu; bu şiirlerden birkaç tanesini alıp savaşla ilgili yazmak [fena fikir değil].

Yarıp geçmek çok ama çok zor bir şey. Neredeyse imkânsız. Bundan dolayı ortalık kan gölüne dönüyor. Eğer ilk gün buradaysanız o zaman söylemişim; bunun için Somme Savaşı'nın (Somme Nehri) ilk üç gününde ölen veya ciddi şekilde yaralanan İngiliz askerlerin sayısı, Birinci Dünya Savaşı, Kore ve Vietnam'da ölen Amerikalıların sayısından çok daha fazladır. Üç gün içinde. İlk üç gün içinde. Korkunç kayıplardan bahsediliyor. Bir beklentiden söz ediliyor. Kendinizin aynı şeyin içinde olduğunuzu düşünmeye çalışın. Sanırım, o alıntı buralarda bir yerde. Birisi demişti ki; “Sanki yarın için planladığın öğlen yemeği hakkında konuşur gibi kendi ölümün hakkında konuşuyorsun.” Başka birisi de şöyle diyor: “En azından “Yerli'nin Dönüşü” kitabını okumayı bitirene kadar ölmek istemiyordum.” Bu da yine isyanların arka planını gösteriyor.

Etkileyici olan şey şu—tekrar olacak ama, belirsizlikten dolayı Fransa'daki durum—nasıl insanların farklı yöntemlerle savaşmaya devam edebildiklerini açıklayabilmek çok zor. Bundan başka, çok büyük kayıpların olduğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bakacak olursak. Ordular gerçekten 1917'ye kadar direniyorlar; hatta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dışında bile. Rusya'nın durumu da kayda değer. 1914'deki Tannenberg Savaşı da inanılmaz. Sayılamayacak kadar çok insan hayatını kaybetmişti. O kadar çok ölen var ki. Daha önce böyle bir savaş hiç olmamıştır. Kimse böyle bir savaş görmemiştir; hatta böyle bir savaşı hayal bile etmemiştir. Mesafe olarak da İngilizler kanala sahip olmanın avantajına sahiptiler. Bunlardan bir tanesi, eğer Viktorya İstasyonu'nda hiç bulduysanız, savaş hakkında hep söyledikleri şeylerden bir tanesi bu ve doğru. Viktorya İstasyonu'nda subaylar kulübüne gidip, güzel bir öğle yemeği yiyip, birkaç bardak birayı yuvarladıktan sonra, dışarıya çıktığınızda akşamın erken saatlerinde ölmüş olabilirsiniz.

Söylenen o ki; Kent'te, madenciler, Belçika'daki Gallerli madenciler, böyle yukarı doğru dik duran bir yüksek burunun altında tünel kazıyorlar; burası Almanlar için bir savunma mevki. Bütün patlayıcıları içeriye taşıyorlar ve burayı havaya uçuruyorlar. Kent'teki insanların, İngiliz Kanalı'nda ve kıyısına yakın yerlerdeki patlamayı duyabildikleri söylenir. Savaş bu

kadar yakın. Tabii ki, başka şekillerde de yakın. Fransa’da falan bir köyde yaşadığınızı düşünün. Postacı, Fransızca erkekse *facteur* kadınsa *factrice*, geliyor. Görmek istemediğiniz şey, postacının evinize gelmesidir. Posta gelsin istemiyorsun. Çünkü postacı geldiğinde getirdiği telgraf, “Falanca isimli şahısla gurur duyun çünkü kendisi ülkesi için hayatını verdi,” gibi bir not taşıyacak; ülkenin ismini siz koyun—Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Fransa, Almanya, Rusya, İngiltere veya her nereliyse.

Böylece, başka hiçbir savaşa benzemeyen bir savaş oldu; belki tek bir istisna İspanyol İç Savaşı olabilir. [Bu savaş], hiç tartışmasız tarihteki savaşlar ve belki Almanya’da Hitler ve Nasyonal Sosyalizmin yükselişi dışında kalan olaylar içinde kendisi hakkında muhteşem bir yazının doğmasına yol açmış. Böyle bir şeydi. Başka türlü de olamazdı zaten. Savaşlar hakkında tartışmalar hâlâ sürüyor. Passchendaele, bir keresinde arabayla gitmiştik—Passchendaele, ilk defa zehirli gaz kullandıkları yerlerden biri. Şimdi, konut projelerinin çok miktarda yapıldığı bir yer, Belçika’da. Sadece bir gidip görmek istedim. Passchendaele’nin tam olarak orada nerede olduğunu çıkarabilmek mümkün değil.

Bu savaş meydanlarını gidip görecekseniz, esas gidilecek olan Verdun’daki, bununla ilgili birkaç dakika içinde konuşacağım. Orada, Douaumont ve Vaux gibi müstahkem mevkiilerden geçip, savaşın neye benzediğini kafanda canlandırabilirsin. Fransa’nın bu kısmında, rüzgarda, sisler içinde, terk edip gittikleri bazı yerleri görebilirsiniz. Bar Le Duc’tan giden bir yol, kutsal yol üstünde, Verdun’un iâşesini sağlıyordu. Hâlâ üstünde süngüleri olan tüfeklerin kaldığı bir yeri görebilirsiniz. Orada çok yoğun göğüs göğse çarpışmalar olmuştu. Burası Falkenhayn’ın “daha fazla çocuk, daha fazla genç insan, daha fazla genç adam kaybetmeyi göze alabiliriz. Sadece onlardan daha fazla kan döküceğiz” dediği yer. [Falkenhayn] 1916 yılının büyük bir kısmında Verdun’a karşı saldırı ardına saldırı engelini aşıyor. Burası birçok insanın öldüğü yer. Tabii ki, bu aynı zamanda bahsedeceğimiz isyanların da alt yapısını [hazırlıyor].

Pekâla. İşte size 1915-1917 arası batı cephesi. Gerçekten hiç bir yere kıvıldamadığını görebiliyorsunuz. Paris şurada, çatışmalar da şurada. Yeri gelmişken, Reims gibi yerler, savaştan sonra Amerikalılar sayesinde güzel katedral binası yeniden inşa edildi. Carnegie ailesi dünyanın parasını verdi ve sıradan insanlar da katedrallerini yeniden inşa ettiler. Avrupa’da en büyük katedrallerden bir tanesi. Reims tam savaş hattındaydı. Tabii ki Reims tamamen bombalandı. Bütün kasaba tamamen yerle bir oldu. Arras, oradaki örneklerden biri de burası, hat üzerinde sağda. Şimdi tam olarak hatırlamıyorum, dersin ilk gününde size anlatmış olabilirim. Tanıdığımız bir ailenin bazı fertleri sekiz sene önce I. Dünya Savaşı yüzünden hayatlarını kaybetti. Öldüler.

Tanıdığımız bu aile arada sırada bize gelen gerçekten çok yakın arkadaşlarımızın kuzenleriydi. Benim kızımın yaşlarında bir erkek çocukları vardı. O zaman herhalde 12 yaşında falandı. Onlarla tanıştık ve sohbet etmekten çok keyif aldık. Sonra bir Şükran Gününde onlara gittiğimde, Şükran Günü’nde, nasıl olduklarını sordum. Fransa’da Şükran Günü kutlanmıyor ama on günüm kalmıştı neden olmasın dedim. Ölmüşlerdi. Baba değil ama erkek çocuk ve annesi Birinci Dünya Savaşı bağlantılı bir şey yüzünden ölmüşlerdi. Evleri tam Arras’ın içindeydi ve bodrumlarında bir yangın çıkmış. Bu olduğunda siz on yaşlarınızdaydınız herhalde. Birinci Dünya Savaşı, hâlâ insanları öldürüyor. Bodrumlarında çıkan bir yangın yüzünden öldüler. Duvarın öteki tarafında bir sürü patlayıcı olduğunu bilmiyorlarmış; bu patlayıcılar Birinci Dünya Savaşı sırasında cepheye yakın olduğu için burada depolanmış. Yangın başlıyor ve evi havaya uçuruyor. Baba orada değilmiş, bu küçük çocuk ve annesi ölüyorlar, Birinci Dünya Savaşı yüzünden havaya uçuyorlar.

Bu sebeple 1920’lerde birçok insan hayatını kaybetti. Her iki haftada bir—bugün bile Berlin’de, Dresden ve diğer yerlerde II. Dünya Savaşı’ndaki bombalamadan kalan bombalar bulunduğunu gazetelerde okuyabilirsiniz. I. Dünya Savaşı sırasında sürekli olarak çiftçilerin tarlalarını sürerken havaya uçtukları duyulurdu; özellikle Chemin de Dames civarındaki savaş alanlarında tarlalarını süren çiftçiler. Somme’ı orada görebiliyorsunuz. Orada olması hoş bir şey. Fakat Chemin des Dames yukarıda oraya yakın. Soissons’un kuzeyi. Her neyse, bu bölgelerden herhangi birine gidecek olursanız, mesela Marne’ye gidecek olursanız, burası eskiden Somme’in bulunduğu yerdi; veya Pas de Calais’de, orada da Picardie var, buraları yüzlerce binlerce haçın olduğu mezarlıkların bulunduğu topraklar. Bununla ilgili saatlerce anlatılabilir; çünkü böyle bir şey daha önce hiç olmamıştı.

Böylece, savaş, Avrupalıların hayatlarında ağır basan bir deneyim oluyor, nokta. Kaç yaşında olursanız olun, ölmüş bir tanıdığınız vardır. En azından ölmüş bir akrabanız vardır; nokta. Çarpışmaların en yoğun olduğu Fransa’da—batı cephesi çatışmaları buradaydı ve Belçika’da, 36,000 komün vardı, yani 36,000 idari birim. 36,000’in 12’sinden I. Dünya Savaşı’nda ölen yok. Gidebileceğiniz yerler var; özellikle Fransa’nın güneyindeyseniz, çok yer var. Hepsi ele geçirilmişti. Kalifiye işçi olanlar, cephane fabrikalarında çalışabiliyordu; onlar dışarı çıkabiliyorlardı. Şehirli ve köylü nüfus arasında bir sürü gerginlik vardı; çünkü şehir halkının karneyle yiyecek almak gibi bir sorunu vardı; şehirli “Köylüler ürünlerini stok yapıyorlar” diyorlardı. Bunları gidip görebileceğiniz yerler vardı; ben sayaç gibiyim. Sürekli gördüklerimi sayarım. İnsanı deli eden bir şey bu. Mesela 74 kişinin öldüğü bir kasaba buldum. Fransa’nın güneyinde çok küçük bir kasaba, Aveyron’da. Burada 74 ev ancak vardır.

Çok güzel bir köy var. Turistleri götürdüğümüz Cévennes dağlarında bir on ikinci yüzyıl kilisesi var. Oraya yürüdüğünüzde, ölümler için yapılmış anıt kilisenin içinde. İnsanlara bu güzel Rönesans *portail*ini yani giriş yerini gösterdiğinizde, burada savaşta öldürülmüş on iki kişi var. Sayamazsın. On iki tane ev bile yok. On iki ev sayamazsın. İnsanlar artık orada yaşamıyor. Neredeyse kimse kalmamış. Batı cephesi hakkında daha fazla bilgimiz var ama şimdi doğu cephesi hakkında yazılmış bazı güzel kitaplar da var; ama hangi ülke hakkında konuşursanız konuşun hep aynı şey. Civarda öldürülen insanların sayılarına baktığınızda hangi ülkenin savaşta daha fazla kayıp verdiğini anlayabilirsiniz. Başta Almanya ve Fransa sonra Rusya ve İngiltere geliyor.

İngiltere’yi unutmayın. Hatırlarsanız size dört imparatorluğun ortadan kaybolduğunu söylemiştim. Beşinci imparatorluk tartışmalı bir biçimde savaşın sebebiyet verdiği dinamikler yüzünden [savaşın] sonunda ortadan kayboluyor. İngiliz İmparatorluğu için savaşan sömürgelerden gelen insanlar “Biz neden bağımsızlığa sahip olmayalım? Niçin biz de özgürlüğümüze kavuşmayalım diye düşünmeye başlıyorlar. Tabii ki, savaşın en büyük trajedilerinden biri olan Gelibolu Savaşı’nda Churchill— onu eleştirenlerden birinin dediği gibi her gün ürettiği toplam on fikirden dokuzu berbat olan birisi—“üstümüzdeki baskıdan kurtulacağız ve Türkleri saf dışı bırakacağız” diyor. Türklerin tahkim edilmiş mevkielelerine bu çok büyük saldırıyı gerçekleştirecekler. “Avustralyalılar, Hintliler ve Yeni Zelandalılarla beraber [Türkleri] saf dışı edeceğiz. Onları (sömürge askerlerini) kolay bir şekilde kaybetmeyi göze alamayız. Onlar gerçekten bizim [malımız] değil. Tabii ki, bu durum Yeni Zelanda, Avustralya ve Hindistan gibi yerlerde bulması gereken yankıyı buluyor. Her neyse, bu başka karmaşık bir hikâye ve yapacak başka şeylerimiz var. Bununla ilgili şeyleri okuyun. Bu olağanüstü bir şey. İsyanlar. İsyanlara çok az bir şey kaldı. Somme hakkında okuyabilirsiniz.

Vincennes’de askeri arşivde araştırmalarımı yaparken—1830 ve 1840’larla falan ilgili yazıyordum—her gün Fransa’nın farklı bölgelerinden gelen günlük yazışmaları okuyordum. Orada olduğunu bildiğim bazı belgeleri bulmaya çalışıyordum. O zamanlar sizden daha yaşlı değildim. Böyle düşünmek istiyorum. Bir zamanlar bugün olduğumdan daha gençtim. Malzemenin orada olduğunu biliyordum. Arşivde çalışan kız sürekli dışarıdaydı; birisiyle çok ihtiras dolu bir ilişkisi vardı. Onun için hiçbir zaman öğlen yemeği saatlerinde yerinde değildi. Aslında yaptığı iş de öyle pek umurunda falan değildi. Güvenlik görevlilerinden birine rafların olduğu kısma gidebilmek için rüşvet verdim; Fransız arşivlerinde bu kısma girilmesi yasak. Görevlinin pul koleksiyonu yaptığını biliyordum. Onun için masamda hep göz alıcı pullar bulunduruyordum. “Onları ister misin?” diye sordum. Bir de baktım ki rafların olduğu kısımdayım.

O büyük kutularda ne gördüğümü gayet iyi hatırlıyorum. Bu olay 1970’lerin ortalarında oluyor. Bir sürü kutu kelimenin tam anlamıyla zincirlenmiş durumdaydı. Kafes gibi bir yerde zincirle bağlanmış, büyük kilitlerle zincirlenmiş büyük bir güvenlik altındalar. Bütün bunlar ne diye sordum. Bunlar “isyanlarla ilgili belgeler” dedi. 1917’deki isyanlarla ilgili belgelerdi bunlar. Şimdi sonunda bir kişi onlara ulaşabilmişti; Fransa’da 50 yıl kuralı olduğu için bir kişi ancak olay olduktan 50 yıl sonra bu belgelere başvurabilir. Adamın birisi bu belgeler üzerine çalışmak için bir istisnai durum yaratıyor ve gidip onlar üstüne çalışıyor. Benim şahsen tanımadığım Guy Pedroncini isimli bu adamın yayınlanan doktora tezi isyan üzerine ve gayet başarılı bir çalışma. Onu sayesinde isyanlar hakkında bayağı bir bilgimiz var.

İsyanlar hakkında sizin filmde gördüklerinizi doğrulayacak ne biliyoruz? Birkaç şey. İsyanlar hızlı bir şekilde yayılıyor. Gerçekten kuzu gibi meleyerek cepheye gönderilen askerlerle başlıyor; sanki kesimhaneye gönderiliyorlarmış gibi, aslında cepheye gönderilmeleri bundan farklı bir durum değildi. Sirtında 30 kiloluk yükü hiçbir yere varmayacak bir saldırıya giden bir askerle—ki öldürülme ihtimali çok yüksek—bir koyunun kesimhaneye gönderilmesi arasındaki fark nedir? Fark nedir? Gerçekten fazla değil, sadece bir koyunla değil bir insanla uğraşıyorsun. Bu subaylar için kötü bir işaretti.

İsyanlar başladığında, gerçek anlamda güvenilir sadece dört tümen vardı; Paris ve Alman hatları arasında bir noktada yer alıyorlar. İnanılmaz şey şuydu—askerler geriye döndüklerinde çarpışma hakkında hiçbir şey konuşmazlar. Çarpışma hakkında konuşmazlar. Ne olup bittiği hakkında konuşmak imkânsızdı. İsyanlar çok iyi tutulmuş sırlardan birisidir. Kimse bilmiyor. Almanlar o zamanlar bilmiyorlardı. Hemen hemen hiç kimse bilmiyordu. Kimse herhalde o kadar güçlü değil. İsyanlar binlerce, on binlerce askeri kapsıyordu. Bazı durumlarda, onları temsil etmeleri için bazı insanları seçiyorlardı. Subayların kontrolü ele geçirdiği bazı durumlarda isyancıları hemen orada vuruyorlardı. İsyancılar mı demek lazım? Bilmiyorum, isyan edenlere herhalde böyle demek yerinde. Bu kavramlar sıkıntılı.

Sayıları çoktu. Ama o dönemki sosyalist, anarşist veya pasifist propagandayla hiçbir alâkaları yoktu. Girişimler olmadı değil. Kongreler gerçekleşti. İsveç’te bir kongre oldu. Bir tane İsviçre’de oldu. Fransız hükümeti temsilcilerin kongrelere gitmesine izin vermiyordu. Yüksek komutada bu konudaki ilk tepki: “Evet. Sosyalistler şimdi gerçek çizgilerini gösteriyorlar. Anarşist propaganda işe yarıyor.” Bolşevik Devrimi’ne bakın. Henüz gerçekleşmemişti. Bu olay Ekim’deydi ama Şubat’taki Rus Devrimi halihazırda gerçekleşmişti. Bununla hiçbir alâkası yok. Karşı çıktıkları şey, yenilgiyi kabul etmiyorlardı. Almanların savaşı kazanmasını istemiyorlardı. Ama savaşı kendilerinin de kazanamayacaklarını ve bu stratejinin tamamen başarısız olduğunun farkına varmışlardı.

Dostluk girişimleri de vardı. Bazı meşhur örnekler var. 1914 Noel’inde, yukarıda Belçika’ya yakın olan cephede, özellikle İngiliz tarafında. Almanlar ve İngilizler karşılıklı olarak birbirlerine bağınıyorlar. Esasen söyledikleri; “Böyle şeyin içine edeyim. Bugün neden bir izne çıkmıyoruz?” Gallerliler Almanlara Noel şarkıları söylüyorlar; Almanlar içlerinde sesi en iyi olanlarını seçip cevap veriyorlardı. Aslında bir araya gelip bir futbol maçı da yaptılar. Tamamen darmadağın olmamış bir yer bulup oynadılar. 1915’te Noel gününde bir İngiliz askerini “Neden aynı şeyi bir kez daha yapmıyoruz?” dediği için duvara dayadılar ve kurşuna dizdiler.

Bütün savaş boyunca Batı cephesinde devamlı bir takım dedikodular vardı—Reims’in altında her şeye rağmen böyle bir sürü şampanya mağazaları varmış veya Albers’in altında. Burası Bakire Meryem’in bir kilisenin tepesinde şu şekilde duran bir heykelinin bulunduğu yer. Almanlar o bir tarafa düştü mü savaşı kazandık demektir diyorlardı. Eğer diğer tarafa düşerse de Fransızlar kazanır. Hayatta kalabilecek kadar şanslı olanlar orada aşağılarda bir yerdedi. Dışarı çıkıp yiyeceklerini alırlardı, yiyecek kuponlarını falan alırlardı. Onları ölümlerinden alırlardı ve yerin altında yaşamlarını sürdürürlerdi. Bunlar şanslı olanlardı. Bunlar birbirlerine dostluk bağıyla bağlıydılar. Bilindik bir durum değildi. Hâlâ bu hikâyeleri duyuyorsunuz. Büyük savaş şairleri “Bir keresinde bir Alman ve bir İngiliz kendilerini bir hendekte buluyorlar; ikisi de ölümün eşğinde ama birileri gelip onları kurtarana kadar Nietzsche’yi tartışıyorlar.

Bunların çoğu uydurma olabilir. Ama isyanların yenilgiyi kabul etmekle alâkası yok; daha ziyade onun katıksız delice bir şey olmasıyla alakası var. Delice bir şeydi. Hâlâ “evet, sürünme barajları, onları bir parça daha düzenli yapmış olsalardı, o zaman kuşatmayı yarıp geçmek mümkün olabilirdi” iddiasında bulunan tarihçiler var—Bir şey oldu. Size şunları göstermek istiyorum, lütfen. Galiba kapatıyorum. Simon, yapabilir misin? Ben yapamıyorum. Verdun Savaşı’nda çok karanlıktı. Ne oluyor? Bunu halledebilir misin? Evet. Bunlar Verdun’un gerçek görüntüleri. Verdun 1916 yılındaydı. Şubat ayında başlıyor. Fransa’nın bu kısmında sürekli yağmur yağar. İsyancıları izah etmek aynı zamanda Verdun’u anlamak demek. Bu bir keşif uçağı. Bunlar da oradaki çukurlar. Şunlar biraz daha fazla çukur. Burası Fort Douaumont veya Vaux. Oraya gittiğiniz zaman, buralara kesin gitmeniz lazım, Verdun’dan bayağı bir mesafe. Verdun oraya yakın bir kasaba. Hiç unutamayacağım bir şey, oraya gidip gördüğünüzde—savaştan sonra, kilisede insanların yaptığı gibi, insanlar gelip madeni levhalar koyuyorlar—içlerinden en dokunaklısı “Oğluma, onun gözleri kapandığından beri; benimkilerin ağlaması hiç durmadı.”

Bir sonraki lütfen. Yani oraya gitmelisiniz. Buraları da levhaların bulunduğu yer; tam şurada. Aslında, az önce size bahsettiğim levha şuradakinin hemen yanında. Şimdi buradasınız ve onlar “çok cesurca, beyler” diyorlar. Orada diğer tarafa geçmeye çalışıyorsun. Bunu nasıl yapacaksın? Her taraf dikenli telle çevrilmiş. Bunu nasıl yapacaksın? Yapamazsın. Bu Vaux veya Douaumont’un içinde. Yine, şuradaki siper. Saldırıya geçiyorlar. Ama kendi dikenli telinin de üstünden tırmanman gerekiyor. Saldırdıkları zaman seni koruyacak olan dikenli tel bu. Bütün bunlarda kayıp sayısı kelimenin tam anlamıyla olağan üstü. Buradaki kayıp oranları Somme’dakiyle aynı değil, çünkü toplu bir saldırı değildi. Almanlara karşı savunuyorsun. Yaralanmış olan bazı insanların tedavisini yapıyorlar; birisini geri götürüyorlar. Zavallı adam bir parça bitkin gözüküyor. Telefonlar. Rus telefon sistemi o kadar kötüydü ki Almanlar doğu cephesinde söylenen her kelimeyi duyuyorlardı.

Bir sonraki lütfen. Sanırım, esas noktayı anladınız. Bunlar da alçak hedef almış makineli tüfekler—sıhhiye. Oraya yürüyerek girmek muhteşem bir durum. Ama çarpışmanın büyük

kısının dışarıda sislerin içinde, karın ve pisliğin içinde olduğunu hatırlamakta fayda var. İnanılmaz bir şey. Ama direndiler. Direndiler. Mareşal Pétaini, Fransa'nın kahramanı oldu. Kendisi II. Dünya Savaşı'nda tekrar vücut bulacak. Ona sonra geri döneceğiz. Direniyorlar. Sırtında 30 kilo taşıyarak bu tepeyi nasıl koşacaksın? Sırası gelmişken, Douaumont diye bir komün var; burası 36,000 içinde artık var olmayan tek komün, çünkü o kadar bombalandı ki bu 1500-3000 metrelik tepelerin yüksekliğinde bir farklılık oluştu.

Bir sonraki lütfen. Manzarayı gözümüzde canlandırıyoruz. İnsanların bu kadar az bilgi sahibi olmaları çok şaşırtıcı. Ülke içindeki sivil cephede bildiklerine dair, Jay Winter ve arkadaşı Jean-Louis Robert tarafından derlenmiş çok güzel bir kitap var; savaş sırasında başkent şehirleri hakkında, Londra, Paris ve Berlin hakkında, sivil cephelerin karşılaştırmasını yapıyorlar. İçinde çok iyi çalışmalar var; gerçekten insanlar olan bitene dair ne kadar az bilgiye sahipmiş. Bir İtalyan'ın dediği gibi, "İnsanlar gerçekten bizim nasıl yukarı aşağı 'Çok Yaşa İtalya' diye bağırdığımızı gözlerinde canlandırabiliyorlar mı?" En enteresan şeylerden bir tanesi, insanlar cehennemdeydi, aslında onların çoğu isyan etmedi. Bütün bu kanlı karışıklık hakkındaki en inanılmaz şeylerden birisi budur. Bu cehennemde hayatların kaybettiler, Passchendaele denilen yerde. Burası İngilizlerin 300,000 ölü veya 300,000 yaralı karşılığında ele geçirdikleri yedi kilometrelik alan. Michigan Üniversitesi'nin ve Teksas Üniversitesi'nin Austin Kampusu'ndaki futbol stadyumlarını üç kere daha fazla dolduracak kadar insan; bir de bu insanları tanıdığımızı düşünün. Böyle bir şeyden bahsediyorum.

1917 her şeyi değiştiriyor. 1917 her şeyi değiştiriyor çünkü iki anahtar olay gerçekleşiyor; ikisi de çok bilinen olaylar. Bir tanesi 1917 Şubat ayındaki Rus Devrimi. Bu A. Sonra B, bu da aslında bir numaralı olayla alâkalı, Ekim ayındaki Rus Devrimi. Çok açık olan şey—bununla ilgili konuşacağız veya kitapta da okuyabilirsiniz. Kerensky'nin geçici hükümeti savaşta kalmaların için müttefikler tarafından yoğun bir baskı altında tutuluyor. Ama Bolşevikler iktidarı ele geçirdiklerinde artık Rusların savaşın dışına çıkacakları çok belirgin. "Barış, toprak ve ekmek" Rus askerleri için çok ama çok güçlü bir slogan. Şaşırtıcı olan şey, Rus askerlerinin tamamının Vladivostok veya Kazakistan'a veya her neresine oraya geri dönmemiş olmaları ve direnebildikleri kadar direnmeye devam etmiş olmalarıdır. Bu bazı şeyleri değiştirecek.

İkinci olay tam bu zaman gerçekleşiyor. Amerikalılar savaşa giriyorlar. Amerikalılar—Chicago, Milwaukee ve belki Philadelphia gibi yerler dışında, [Amerika'da] bir çok Alman vardı—Amerika'daki pek çok insan arasındaki genel eğilim müttefiklerin savaşı kazanmasını arzu etmek ve savaşı başka bir zaman yapmak yönündeydi ve Amerikalılar denizaltı savaşı harekâtından dolayı öfke içindeydiler. 1915'te Lusitania isimli bir gemi batırıldı. Alman hükümeti tarafından duyurulan "Eğer yolcuysan bu gemiye binme. Savaş bölgesine gireceksin" diyen uyarılar vardı. Almanlar, batırıldığında geminin ağzına kadar cephaneye dolu olduğunu iddia ettiler. Amerikalılar ve İngilizler "hayır öyle değildi" dediler. Aslında, öyleydi. Dalgıçlar 20 yıl önce bunu doğruladılar. İrlanda'ya yakın bir yerde battı ve birçok insan hayatını kaybetti.

Almanlar savaşı kazanabilmelerinin tek yolunun İngiltere'nin Amerikan ikmal malzemeleri tarafından iâşe edilmesini engelleyecek kısıtsız bir denizaltı savaşı harekâtı olduğunu biliyorlardı. Seçimi kazanmış olan Princeton'dan Woodrow Wilson bizi savaşın dışında tuttu. Sonra ülkeyi savaşın içine soktu ve sonunda Versay Antlaşması'nı Amerika'nın tecrit (savaşa girmesine karşı olan) yanlısı senatosuna onaylatmayı beceremedi. Böylece Amerikalılar 1917 yılında savaşa giriyorlar. Yale mezunlarını, 1917'de Amerikan askerlerinin savaştığı ilk yer olan Thierry Şatosu'na götürdüm; bir de şampanya içmeleri için onları Epernay'e götürdüm;

birçoğu uzun süredir bunu yapmak istiyorlardı. Farkı yaratan Amerikalı askerler değildi. Fransızların hafızasında, onların algılayışında, Meksika’da Meksikalıları katlederek kendisine kariyer yapan Genereal Pershing’in varışı [farkı yaratmıştı]. Genel görüş, uzak batının gelişi ve böyle silahlı Dodge City (Kansas’ın vahşi batı tabirine uygun şehri) tipleri akıntıyı tersine çevireceklerdi. Olan şey bu değildi.

Akıntıyı çeviren şey, Amerikalılar bir kere savaşa girdiler mi, Amerika’nın korkunç sanayi gücü, eğrilerin kesişeceği anlamına geliyordu. Bununla basit bir şekilde Almanların savaşı kazanamayacaklarını bildiklerine dair eğrileri kastediyorum. İngilizler ve Fransızlar ve Amerika yüksek komuta kademesi savaşı kazanacaklarını biliyorlar. Her şey yolunda giderse savaşı 1920 veya 1921 de belki 1919’da kazanacaklarına inanıyorlar. Şuralarda bir yerde bir alıntı vardı—binlerce hayat pahasına— tam yaptıktan sonra, sanırım hâlâ oralarda bir yerde. Almanlardan birkaç kilometrelik bir alanı geri almışlardı. Birisi diyor ki; “Bu gidişle Ren’e 2006’da varmış olacağız.” Sanırım böyle bir hesap yapmışlar. Uzun vadede, sonuna kadar orada olabilmek, uzun bir zaman alacakmış, tabi eğer ömürleri vefa ederse.

Bunlar iki büyük olay, eğriler kesişiyor. 1917 aynı zamanda tanklar büyük bir fark yaratmaya başladıkları için önemli bir yıl. Tanklar bu çukurlarda bir şey yapamaz. Saplanıp kalırlar. Onların demir dişli tekerlekleri, North Haven’da falan kara saplanmış arabaların lastikleri gibi patinaj yaparlar. Açık alana çıkana kadar aslında pek bir fark yarattıklarını söylemek çok zor. Bu noktada, ancak arkalarında duran piyadeleri koruma vazifesi görebilirler. 1917 önemli değişikliklerin yılı oluyor. Uzun hikâyeyi bir kez daha kısaltacak olursak, 1918’de bu zamanlarda, Hindenburg ve Ludendorff esasen hükümeti ele geçirmişlerdi. Artık İkinci İmparatorluk askeriye tarafından kontrol ediliyordu. Tabi ki Hindenburg’un uzun vadede oynayacağı gayet tehlikeli bir rolü var. Cumhurbaşkanı olmasına rağmen Weimar Cumhuriyeti’ni yok etmek konusunda kararlıydı. 1932’de söylediği gibi, “Adolf’u getireceğiz. Onu Şansölye olarak getireceğiz.” Öyleyse, “Bakın, bunu şimdi yapmak zorundayız. Şimdi yapmazsak, bir daha asla olmayacak” diyor Ludendorff.

Böylece akıllarına gelen her türlü kaynağı bu harekâta harcıyorlar. Yıkıp geçiyorlar. Yarıp geçiyorlar. Kitaptaki haritalara bakabilirsiniz. Uzun bir yol kat ediyorlar. Ama sonra kauçuk lastik gibi geri tepiyor. Erzakları tüketmeye başlıyorlar. Bitkin düşüyorlar ve geriye püskürtülüyorlar. Bu noktada, Paris’in en kötü bombardıman günleri sona ermişti. Müttefikler savaşı kazanacaklarına kesin gözüyle bakıyorlar ve Almanların ve parçalanmanın eşiğinde olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun—İtalyan ordusunun tüm yetersizliğine rağmen—parçalanacağını ve Rusya’nın savaştan çıkmasının uzun vadede çok büyük bir fark yaratmayacağını biliyorlardı.

İtalyanlar, Avusturya-Macaristan’da cepheyi sağlamlaştırabilmişlerdi ve bütün bu [imparatorluk] yakında çökecekti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda, milliyetler iddialarını ileri sürmeye başlamışlardı. Franz Joseph 1916’da ölüyor ve bundan sonra çok da uzun sürmüyor. Nihayet, 1918 yılının 11 Kasım gününde—Paris’in kuzeyinde çok da uzak olmayan—ormanlık alandaki Compiègne’e yakın bir demiryolu vagonunda, noktalardan oluşan bir çizginin üzerine imzalarını atıyorlar ve ateşkesi ilan ediyorlar. 1940’da Hitler, Fransa’nın teslim olmasını kabul etmişti. Aynı demiryolu vagonu değildi ama ona öyle olduğunu söylediler, 1940’da Compiègne’e yakın ormandaki tren vagonu. Bunun hakkında sonra daha fazla konuşacağız.

Esasen, zafer kazanmış Fransa, mağlup olmuş Almanya kadar güçlü değildi. Almanya sanayi açısından çok daha zengin bir ülke. Bu durum Versay’daki görüşmelerin askıya alınmasına

yol açacak çünkü Fransızlar birilerinin savaşın masraflarını karşılaması gerektiği konusunda taleplerinde ısrar ediyor—tarımsal topraklarının, en verimli topraklarının mahvolmasından dolayı en fazla zarar gören ülke konumundaydı. Bu durum barış görüşmelerinin askıya alınmasına yol açıyor. Jay Winter'den yapacağım alıntıyla bitirmeden önce, birkaç noktaya parmak basmak istiyorum. Sadece 5 dakikamız kaldı; onun için bunu hemen yapacağım.

Savaşta en fazla can kaybı yüzdesi, orduya katılanların yüzde 16,8'inin öldüğü Fransa'ydı. Almanya'da ölenlerin oranı 15,4. Ama eğer sadece savaş meydanında ölenlere bakacak olursanız, yüzde 22 subaylar, yüzde 18 askerler. Unutmayın, subayların hepsi öyle şampanya içip insanların ölüm senaryolarını yazan gösterişli generallerden oluşmuyordu. Genç subaylar, bu İngilizler için de geçerli, Oxford ve Cambridge'den gelen İngiliz gençliğinin bu en kıymetli nesli, düdüğü çalıp “beni takip edin beyler” diyenler bunlardı. Sadece tek bir tabancayla ileriye atılıyorlar. Başları belada. Daha yüksek oranlarda hayatlarını kaybediyorlar. Her neyse, Sırbistan bütün askerlerinin yüzde 37'sini kaybediyor. Çok fazla askerleri yok. Türkiye, yüzde 27; Romanya yüzde 25; Bulgaristan yüzde 22. Şimdi, bunu bir düşünün. Savaş 1914 Ağustos ayının başlarında başlıyor ve 11 Kasım 1918'de sona eriyor. Bu yılların her bir günü, her bir gününü [düşünün]. Hayatınızın son dört yılını bir düşünün ve her gününü, her bir gün 900 Fransız erkeği öldürülüyordu, her bir gün. Bu dünya kadar telgraf demek. “Falancayla övünün.” 1300 Alman her gün hayatını kaybediyordu.

Ölüm oranı II. Dünya Savaşı'nda daha yüksekti. Tabi ki II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği inanılmaz bir ölüm oranına sahip, 25 milyon insan ölüyor, bazıları Stalin'in Gulaglarında ama çoğu savaş yüzünden. Ölüm oranı çok yüksek. 1 Temmuz 1916, Somme Savaşı'nın ilk günü, 20,000 İngiliz askeri hayatını kaybetti. Sadece bir günde ölen ve yaralananlar değil, ölenler. Yüreklarini ortaya koymak için oradaydılar ama sonunda hayatlarını kaybettiler. Önceki savaşların aksine, hastalık önemli bir rol oynamadı. Mesela Kırım Savaşı'yla karşılaştırıldığında. Bazen İspanyol Gribi de denen Mavi Nezle, bildiğiniz gibi 1918 ve 1919 ve 1920'de savaştan daha fazla insan ölümüne yol açacak. Bu bir küresel salgın. Dediğim gibi, pek çok insan bombardıman yüzünden ölüyor, bunu makineli tüfek ve yangın kaynaklı ölümler takip edecek. Bu ölümler tıptaki ilerlemeye rağmen gerçekleşiyor.

Aynı zamanda, bombardıman şoku gibi şeyler savaştan sonra bu dönemde teşhis edildi. Freud diğer birçok insan gibi bununla çok ilgileniyordu. Olayın psikolojik yanı, benim çok ilgimi çekmiyor, Paris Metro'su'na veya Londra'daki Metro'ya gittiğinizde, buralar dilenen tek ayaklı, tek kollu, veya hiç ayağı olmayan insanlarla doluydu. Her yerde gazdan dolayı ciğerleri iflas etmiş insanlar veya kör olmuş insanlar vardı. Bunlar her yerdedi. Avrupa bir dullar ülkesi haline gelmişti; özellikle dulların hep karalar giyindiği İtalya'da durum böyleydi. Eğer bir nüfus eğrisi olsaydı, bir üçgene benzerdi; sanki bir köpek balığı erkek nüfusun on sekiz ve elli beş yaş arasından büyük bir ısırık almış gibiydi.

[Savaşın] uzamasının etkileri sarsıcıydı. Somme Savaşı beş ay sürdü. Gelibolu sekiz aydan daha uzun sürdü. Verdun, on ay. Ypres, 1917'de dört ay. Somme Savaşı'nda, savaşın insanların hayatını nasıl etkilediğini tam anlamıyla görebilirsiniz; bu savaşa dört milyon insan katıldı tam dört milyon. Bu olağanüstü bir sayı. Dörtte biri hayatını kaybetti, esir düştü veya *porté disparu* yani kayıp olarak sınıflandırıldı; geriye hiç bir şey kalmadı. Savaş meydanlarına artık şeref alanları denmiyordu. Bu gitti. Dil gitti. Okuduğunuz bölümün sonunda açık bir şekilde buna biraz değiniyorum. Bir de, etrafta o kadar çok ceset vardı ki insanlar artık insanlık duygusunu yitirmiş iyice merhametsiz bir hâle gelmişti.

Hayatın için savaşıyordun. İnsanların diğer insanlara karşı tavrı değişmişti; yirminci yüzyılın iblisleri—hepsinden önce faşizm—bu merhametsizlik üstüne kurulacak. Birinci Dünya Savaşı olmaksızın Yahudi Soykırımını akla getirmek belki biraz güç ama imkânsız değil; ama Osmanlıların ve onların Ermenilere yaptıklarının yanında, söyleyecek bir şey yok. Bir de mezalimler var. Birçok mezalim oldu. Bunlar üzerine yazılmış birkaç tane başarılı çalışma var. Mezalimlerin pek çoğu Belçika’da Almanlar tarafından işlendi. 5,500 Belçikalı sivil katlettiler. Edith Cavell, en ünlüleriydi, kendisi bir hemşireydi. Bunun sebepleri arasında Almanlar, sivillerin onları yani kendilerini birer birer vurduğuna inanıyorlardı—1870-1871 yıllarında Fransa’da böyle olmuştu. Ama Ruslar da doğu Prusya ve Galiçya’da katliamlar yaptılar.

Sırpaların insandan aşağı olduklarına inanan Avusturyalılar orada katliamlar yaptılar. Tecavüzler işlendi. Tecavüz henüz II. Dünya Savaşı’ndan sonra Rusların yaptığı gibi bir savaş silahı hâline gelmemişti; ama insanlara hayvan gibi davranılıyordu. Hitler 1939’da “Bütün olanlardan sonra, Ermenileri kim hatırlayacak?” demişti. Bu inanılmaz, insanın kanını donduracak bir şey. Dersi, kendisiyle yakında tanışacağınız Jay Winter’dan bir alıntıyla bitirmek istiyorum; tabi bulabilirsem. Abel Gance tarafından yapılmış unutulmaz bir film var. Adı “J’Accuse” yani “İtham Ediyorum”. Zola’nın “İtham Ediyorum”u ile karıştırmayın; O başka bir şey. [Film] 1918-1919 da çekildi.

Hikâyenin kahramanı yaralı bir asker şair olan Jean Diaz. Aklını yitirmeye başlıyor. Hastaneden kaçıyor ve köyüne ulaşıyor. Köylüleri topluyor ve onlara bir rüyasını anlatıyor. Orada, burada her tarafta tahtadan yapılmış haçların olduğu bir savaş mezarlığında başlıyor. Büyük kara bir bulut gökyüzünde beliriyor ve sihirli bir şekilde hayalete benzeyen şekiller yerden çıkıyor. Yırtık pırtık sargılar içinde, bazıları topallıyor bazıları kör, Frankenstein gibi kör gibi kollar yukarıya doğru kalkmış, topallayarak yürüyorlar.

Savaş meydanını terk edip evlerine gidiyorlar. Mezardan köyelerine doğru gidiyorlar. Yaptıkları fedakârlıkların boş yere olup olmadığını görmek istiyorlar. Köyelerine dönüyorlar ve karılarının onlara ihanet ettiklerini keşfediyorlar. İnsanların pazar yerinde hâlâ eksik tartıyla insanları kazıkladıklarını görüyorlar. Korkunç kayıplara rağmen küçük hesaplar hâlâ devam ediyor. “Adam olmalısınız. Bütün bu cehennem azabını siz böyle davranmaya devam edesiniz diye yaşamadık. Dünya, bütün olanlardan sonra, daha güzel bir yer olmalı. Şimdi daha güzel bir yer değil mi? Hiç olmayacak mı?” diyorlar. Yeri gelmişken, 1920’ler ve 1930’larla ilgili böyle bir algı yanılması var. Dünya daha güzel bir yer olmayacak. Hiçbir şekilde olmayacak. Görevlerini yerine getirdiklerine inanıyorlar. Mezarlarına geri dönüyorlar.

Bu rüyayı anlattıktan sonra, şair, tamamen öfkeyle dolu olarak, yukarıda boş boş duran ve savaşın devam etmesine seyirci kalan güneşi itham ediyor. Sonra da ölüyor.

Bununla ilgili en tuhaf şey yani sanat ve gerçekliğin nasıl buluştuğuna dair, filmin savaş bitmeden önce yapılmış olması. Filmin yapımcısı Gance’ın gerçek askerleri filmde figüran olarak oynatabilmek için ordudan izin aldığına bahse girerim. Cepheye geri dönmeyecek, kolları kopmuş gerçek insanları görebilirsiniz. Tahta bacaklar. Tahta bacakları olan insanlar. Bu filmdeki insanların bir kısmı da cepheye geri döndü ve hayatlarını kaybetti. Savaşın sonunu göremediler. Savaş hem sanattan—büyük sanatsal bir şey üretmekten alınan zevkten—hem de gerçeklikten korkunç bir intikam almış. Bu inanılmaz bir sahne.

Tabi ki, hiç bir şey eski hâline geri dönemezdi. Köyüne geri gidemezdin. Sonunda bir otobüsten inip, dönüp ailenin kollarına sarılamaz, yanaklarında gözyaşlarıyla bildiğin

insanların, ölülerin ismi bir bir sayılırken orada duramazsın. Her şey daha iyi olacaktı ama olmadı. Bütün bu 1914-1945 dönemine bakmanın yöntemlerinden bir tanesi, Jay bununla ilgili konuşacak, onu tamamen daha korkunç bir Otuz Yıl savaşı olarak görmek; çünkü hiç bir şey daha iyiye doğru gitmeyecek, daha kötü olacak, hatta daha da kötü olacak, bundan daha kötü nasıl olacaksa. Bu yumuşak ifadeyle dersi bitirip, hepinize iyi bir seçim diliyorum.